

Adabiyotlar

1. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – Toshkent: «O'zbekiston», 2017, 47-b.
2. Саломов Ф., Комилов Н. Дўстлик кўприклари (Поэзия ва таржима). – Т.: «Ф.Фулум», 1979, 211-б.
3. Исомидинов З. «Алдоқчи сўзлар» билан бахс // Таржимасанъати. 5-килоб. 154-б.
4. Salomov G. Tarjima nazariyasiga kirish. – T.: «O'qituvchi», 1978, 73-74-b.
5. Махтумқули. Танланган асарлар (Ж.Шарипов тарж.). – Т.: «Фан», 1958, 496-б.
6. Махтумқули. Сайланган эсирлер. Икитомлик 2-том. – Ашгабат: «Туркменистан», 1983.
7. Махтумқули. Saylanma. (M.Kenjabek tarj.). – T.: «Fan», 2004, 256-b.
8. Махтумқули. Bulbul nolasi (E.Ochilov tarjimas). – T.: «Hilol-Nash», 2014, 816-b.

REZYUME. Ushbu maqolada she'riy tarjimada janriy muammolarni tadqiq etish, xususan tarjimada radifni aks ettirish masalasiga asosiy e'tibor qaratildi. Махтумқули she'riyati misolida mazkur muammo mazmuni misralar qatiga singdirib yuborilar ekan, she'riy tarjima amaliyotida oz bo'lsa-da, bu usul va uslublardan foydalanish, e'tirof etish tarjimonlar uchun maxsus debocha vazifasini o'tasa ajabmas.

РЕЗЮМЕ. В данной статье основное внимание уделено исследованию жанровых проблем поэтического перевода, в частности вопросу отражения Радиф в переводе. Неудивительно, что содержание этой проблемы на примере поэзии Махтумкули заложено в строках, хотя на практике поэтического перевода мало, использование и распознавание этих методов и приемов служит особой основой для переводчиков.

SUMMARY. This article focuses on the study of genre problems of poetic translation, in particular, on the reflection of radif in translation. It is not surprising that the content of this problem on the example of Makhtumkuli's poetry is embedded in the lines, although there is little poetic translation in practice, the use and recognition of these methods and techniques serves as a special foundation for translators.

Т.ҚАЙЫПБЕРГЕНОВ ПОВЕСТЛЕРИНДЕ КӨРКЕМЛЕҮ ҚУРАЛЛАРЫНАН ПАЙДАЛАНЫҮ ШЕБЕРЛИГИ

Қ.Ж.Сарсенбаев – таяныш докторант

Әженияз атындағы Нөкіс мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: адабий тил, лексика, семантика, фразеологизм, ташбеҳлар, гипербола, синекдоха.

Ключевые слова: литературный язык, лексика, семантика, фразеология, аллюзия, гипербола, синекдоха.

Key words: literary language, lexicon, semantics, phraseology, allusion, hyperbole, synecdoche.

Президентимиз Ш.М.Мирзиёев «жасларымыздың еркин пикирлейтуғын, жоқары интеллектуал хәм мәнаўый потенциалға ие болып, дүня аренасында өз қатарларынан қайсы тараў болса да бос келмейтуғын инсанлар болып камалға ерисиўи, бахытлы болыўи ушын мәмлекетимиз хәм жәмийетимиздин бар күш хәм имканиятларын толық әмелге асырамыз» [1:8] - деген пикир бизди руўхландырып миллий әдебиятымызды раўажланыўында өз үлесимизди қосыўымызға түртки болды.

Теңеў арқалы предмет ямаса кубылыс өз ара салыстырылып, олардың биреўин екіншисине теңлестириў арқалы анықланады, түсиндириледі. Теңеўлер көркем әдебиятта кең түрде қолланылады.

Предмет ямаса кубылыс ортасындағы уқсаслықты салыстыра отырып, жазыўшы көплеген теңеўлерди қолланған. Повестлерин изертлеў барысында –дай // -дей, -тай // -тей аффикси арқалы жасалған теңеўлер жазыўшының шеберлигин айқын көрсетип турады.

Жийиркенип, қирпидей жыйырылдым. (197-бет) Ол трибунаға көтерілген гезде ақ жаўлығын желкесине түсирип жиберди, бир жумақ пахтадай шашы шамал менен желкилдеп, қуяш нурына шағылсып, гүмистей жалт-жулт етип турады. (199-бет) Узатып салыўшылардың шоғы бузылған мәхәлде, бир түптен көгерген қос шынардай бир-бирине ийинлесип узаққа көз жиберген қос ана менен хошластым. (200-бет) Баслары да дорбадай. Қайсы бирин айтайын, аўылдың адамларында дақыл көп. Тары, мәш, гүнжи қай жерде болса, сол жерде адам бойы. Пахта атызларыда енәпаттай. Бірақ еле олар толық писпей атыр. Гөрәклері түймедей болып, аўзын ашайын-ашайын деп тур. Базда гөрәклерин қолыма ұслап көрип: “ашыўланған адамның аўзындай тобарсып турасаң да, бирден қулип жибересен-аў” деймен. (4-бет) Аяқларыма батпан тас байлап қойғандай орнынан зорға қозғалады. (10-бет) Меңдимурат ағаның көрсеткен орынларына қойып, бурынғыдай жерде отырмастан сымға қонақпаған қарлығашлардай болып дизилисип, бизлер де скамейкаларға отырдық. (20-бет)

Келтирилген мысаллардағы теңеўлердин бәршесиде -дай // -дей, -тай // -тей қосымталарының қосылыўы арқалы жасалған. Биринши мысалдағы қахарманымыз басына тамған суўық тамшы денесине жағымсыз тийип, қирпидей болып жыйылғанын сүўретлейди. Бизге мәлим қирпи өзін қорғаў мақсетинде тикенлеринин

арасына жыйрылып кирип алады. Кейинги мысалларда пахтадай, гүмистей, шынардай, дорбадай, енәпаттай хәм түймедей теңеўлері қандайда бир буйымның сыртқы көрнисин, келбетин екінши бир нәрсеге салыстырып көрсеткенинің гүўасы боламыз. Трибунаға шыққан Бийбазда кемпирдин шашлары пахтадай ақ екенлигин, шашларының қуяштың нуры менен гүмистей болып жалт-жулт етип турғанын көрсеткен. Баласын әскерликке жиберип атырған Бийбазда кемпир менен Гүлжанды қос шынарға теңеўи, жазыўшы хаялларды бийкарға шынарға теңемеген, өйткени еки қахарманымыздың да басынан аўыр тәудирлер өтті. Еки хаялды қыйыншылықларға мәртлерше турып, беккем шынардай шыдам береді. Жүўерилердин басындағы жемислериннің көлемин көрсетиў ушын дорбаға теңейди яғни үлкенлигин көрсетеди, пахта атызларының кеңлигин болса енәпаттай келбетлик сөзи менен көрсетеди. Гөрәклердин көлемин болса түймеге теңеп көрсетеди.

Ашыўланған адамның аўзындай, аяқларыма батпан тас байлап қойғандай, сымға қонақпаған қарлығашлардай теңеўлері болса ис хәрәкет арқалы екінши бир ис-хәрәкет салтырып, теңлестирип сүўретленген. Бул мысаллар арқалы биздин қыялымызға ис-хәрәкет сүўретленеди. Мысалы, ашыўланған адамның аўзындай болып турған пахта гөрәклері, аяқларына батпан тас байлап қойылған тутқындағы инсанлар киби жүрип муғаллимнің алдында турған Турдымурат, сымға қатарланып қонып турған ғарғалар сыяқлы ағаш стулда муғаллимнің алдында дизилип отырған балалар.

Сом полаттай жумыры – қара билеклерин, арыстай балтырларын жүн басқан. Әйемги египет скульптураларына мегзес бир жигит. (197-бет) Бармақлары полат сыяқлы, арқамды мочалка менен емес, муштай тас пенен ысып атырғандай, зорға шыдадым. (197-бет)

Келтирилген мысаллардағы теңеўлер мегзес, сыяқлы сөзлері арқалы жасалған. Биринши мысалда, Камалды әйемги египет скульптураларына мегзеткен болса, Екінши мысалда оның билегиндеги күшин, қолын полаттай беккем қылып көрсетеди.

Метафора грек тилинің «metaphora» деген сөзинен алынған болып, «көшириў» деген мәниин аңдатады [4:63]. Метафора уқсасы аўыспалы мәниде қолланылған сөз болып есапланады. Ол зат – хәдиселер

ортасындағы уқсаслықтарға тийкарланған болады. Бирақ метафора тиккелей теңеу емес. Метафора менен теңеу бир-биринен анағурлым ажыралып турады.

Метафора мәніси, хызметі жағынан теңеуге уқсас болып келеди. Теңеуде предметтің уқсаслық белгилери салыстырылып сүүретленсе, метафорада олардың уқсаслықтары кесип айтылады. Еки предмет яки қубылыстың кандай да бир уқсаслық тәреплерине тийкарланып оның биреуине тийисли белгили аўыспалы мәниде екінши предметке байланыстырып атау метафора делинеди. Метафоралар улыўма халықлық характерге ие болыу дәрежесине хәм стиллик өзгешеликлерине карай үшке бөлинеди:

1. Улыўма халық тилиндеги метафоралар. Буған улыўма халық тилинде қолланып жүрген, бирақ образлық характерге ийе болмаған метафоралар киреди.

Ақ көйлегиниң жағасын бөлип турған анаў нағыссы нәрсеин оң қолы менен дүзеп қойды.

- О, **батыр**, - деди ол маған. (8-бет)

- Кир **сорықайнаған**, муғаллим киятыр! – деп сыбырлап, мени асықтырды. (11-бет)

Биринши мысалда, Турдымуратты Меңлимурат муғаллим **батыр** деп атайды. Меңлимурат муғаллим Турдымурат басқа балалар сыяқлы қашып кетпегенлиги ушын усылай атайды. Бул ўақытта Меңлимурат Турдымуратты танымайтуғын еди, сонлықтан оны **батыр** деп қайта атайды. Екинши мысалда Турдымуратты анасы **сорықайнаған** деп атайды. Анасының қыялында Турдымуратты енди муғаллим алып кетип, қайта көрсетпестей қылады, енди оның тәғдири аўыр болады деп ойлайды, соның ушын Турдымуратты **сорықайнаған** деп қайта атайды. Келтирилген еки мысалдағы сөзлерди де күнделикли турмыста қолланамыз.

2. Улыўма халық тилинде қолланатуғын, образлық характерге ийе метафоралар. Буған көркем сүүретлеу ретинде қолланылып жүрген метафоралар киреди.

Бизлер бир кара булт бүркеген **жұлдызлармыз**, - деп қамсыққанларын таллай еситкенмен. (205-бет)

-**Орысқа** оқып, бизлерди дозақый қылмақшымысаң?

Мен апам менен ағама усы ўақытқа шекем қарсыласып бир аўыз әңгиме айтып көргеним жоқ еди. “**Орысқа** оқып”... - дегенине ашыўланайын дедим. (14-бет)

Камалдың тили менен айтқанда Өмирбай екеуи кара бултқа бүркенген **жұлдызлар** бул метафора. Хакыйқатында да, өмириндеги қыйыншылықлар кара булт болса, оларға бүркенип атырған бул еки жас бала **жұлдыз**. Олар өмиринде не болатуғынын өзлери билмес еди. Шыдам, сабр менен аўыр сынақлардан кейин Өмирбайда, Камалда жарқ етип **жұлдыз** киби көринеди. Турдымураттың анасы Меңлимуратты **орыс** деп атайды, өйткени Меңлимураттың узын шашлары бар еди. Булда көркемлеп сүүретлеудеги жазыўшының шеберлиги десек асыра айтқан болмаймыз.

3. Улыўма халық тилинде танымалыққа ийе емес, гейпара шайырлардың стилине байланыссы болған метафоралар [3:116].

Сатқынның бир тамшы қанынан дөреген мен бир шийки **қумалақ**. (207-бет)

Әкесиниң қылмысынан азап шегип жүрген Камал өзін **шийки қумалақ** деп қайта атайды. Биз билемиз бундай атау халық арасында әдетке айланбаған. Бул бир сөз бенен айтқанда кулаққа жағымсыз еситиледи. Жазыўшы бул сөз бенен өмирден түнликкен Камалдың қаншелли қыйыншылық көргенин кеңнен көрсетпекши болады.

Метонимия еки түрли түсиник арасындағы жақынлыққа, бир-бирине уқсамайтуғын аўыспалы мәниде қолланылады. Метонимия грекше

«метономадзо» деген сөзден алынған болып, бизиңше «қайта атау» деген манини аңлатады [4:64]. Метонимияда сыртқы көриниси ямаса ишки қасиетлери менен бир-бирине байланыссы, бирақ бир-бирине уқсамаған затлар сүүретленеди.

Синекдоха метонимияның бир ўаормасы болып, синекдоха сөзи грек тилиниң «sinekdohe» сөзинен алынған. Бунда кишекене бир бөлекше аркалы пүтинлик, пүткил зат аркалы киши бир бөлекше түсиниледи [4:63].

Егер тыңлайтуғын **қулақ** болса, мағлайыма қос қоллап урып, жылап отырып айтатуғын сырларым бар. (207-бет)

Бул жерде кулақ адам мәнисинде қолланылға. Яғний Камалды еситетуғын адас болса, ол хәмме басынан кеширген қыйыншылықтарын айтып бергиси келетуғынын уқтырады.

Гипербола гректің хйперболе сөзинен алынған болып, бизиңше бөрттирип сүүретлеу деген манини аңлатады. Ол ямаса бул нәрсе, қасийети, ўақия хәм белгини оғада асырып, арттырып сүүретлеу куралы. Гипербола дөретуўши сүүретлеп атырған объектти басқа обьектлерден ажыратып, бөрттирип көрсетиу, оны гәхи матқау, гәхи маскараалауға ериседи [5:76]. Жазыўшы Т.Қайыпбергеновта өз шығармаларында көркемликти арттыруу ушын гиперболадан шеберлик пенен пайдаланады.

Себеби, мен өзін көрмесем де, өз теңлеслерим алдында жүзимниң мәңги қызаруўына себепши болып, өмир искенжесине салып, жүрегиме питпес жара салып кеткен оны еслесем, төсегимнен жылан шыққандай секиремен, көпшилик орында **шып-шып терге шомыламан**. (203-бет) Мынаў мәселеге түсинбедим, - деп ол алгебрасын әкелип столға қойды. Қағаз алып киришип кеттим. Хәм қысыныспа, хәм ыссы **шып-шып терге шомылдым**. (214-бет) Әсиресе, қаўын деген ийтқарын. Боз қарықтан егилген қаўынлардың хәр бирин адам түе **арба зордан** көтерер. Егер де түбин балта менен шаппаса, бир түп қамысты мен қусаған хәлсиз **балалар бир мезгил орып отыруы** керек. Жаңа жаптың бойында өскен қамыслар дүт тоғай, **шақасына минип отыруға да болады**. (4-бет) Еле де тегаран, қыймылдатыңқырағанда **даўсы адамлардың қулағын жыртып кете жазылар** еди. (6-бет)

Биринши хәм екінши мысаллардағы шып-шып терге шомыламан қахарманымыз Камалдың әкеси жөнинде сөз болғанда, Зияданың қасына барғанда айтылады. Шып-шып терге шомылу асыра сүүретлеудің бир түри, адам терге шомылмайды. Ушинши мысалда қаўынлардың хәр бирин адам түе арба зордан көтерер деп асыра сүүретлейди. Қаўынды адам зорға көтереди десе түсиниўге болады, бирақ арба зордан көтереди дегени бөрттирип сүүретлеу екенине гүман жоқ. Кейинги мысалларда тәбият көрнисиндеги қамысты сүүретлейди. Бир түп қамысты бир адам бир мезгил орып отыруы ақылға сай келмейди, оның шақасына минип отыру болда жазыўшының шеберлигиниң көрниси десек болады. Сәрсенбайдың өлердеги даўсы адамлардың қулағын жыртып кете жазылар еди, - дейди жазыўшы шығармада, адамның даўысы қайтып бақырсада кулақ жыртытын болып шықпайды.

Жуўмаклап айтқанда, шебер жазыўшының повестлериндеги берилген хәрбир көркем бояў шығармалардың қунлылығын арттыруға айрықша хызметти атқарады. Көркем шығарманың абзаллығы да мине усында, инсан қәлбине терең кирип барыўда өзиниң өткирлиги менен кең хызметти атқарады. Көркемлеу куралларынан орынлы пайдаланылса ғана шығарма қуны жоқары болады.

Әдебиятлар

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. –Т.: «Ўзбекистон», 2016.
2. Алламбергенов К. Кең дүнияға кушақ ашқан жазыўшы. - Нөкис: «Қарақалпақстан», 2019.
3. Бердимуратов Е. Әдебий тилдиң функционаллық стильлериниң раўажланыўы менен қарақалпақ лексикасының раўажланыўы. –Нөкис: 1973.
4. Ulugov A. Adabiyotshunoslikka kirish. -Toshkent: 2005.

5. Хатамов Х., Саримсаков Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. —Т.: «Ўқитувчи», 1979.

6. Кайипбергенов Т. Повестьлар. - Нокис: «Қарақалпақстан», 2018.

РЕЗЮМЕ. Мақолада Тўлепберген Қайипбергенов хикоялари тили ҳақида сўз юритилади, шеър композициясида қўлланган лексик бирликларнинг маъно ва тузилиши ўрганилади.

РЕЗЮМЕ. В статье представлена информация о языке рассказов Тулепбергена Кайипбергенова, подробно исследуется значение и структура лексических единиц, использованных в композиции стихотворения.

SUMMARY. The article presents about the language of Tolepbergen Kayipbergenov's stories, the meaning and structure of the lexical units used in the composition of the poem is studied in detail.

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ УНИВЕРСАЛЬНОГО МИФА В ЛИТЕРАТУРЕ

Р.Р.Тлеубергенова – стажёр-преподаватель

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажсинияза

Таянч сўзлар: афсона, бадийи матн, умуминсоний кадриятлар, сюжетлар, абадий жанрлар.

Ключевые слова: миф, художественный текст, универсальные ценности, сюжеты, литературные жанры.

Key words: myth, literary text, universal values, plots, literary genres.

Миф – это многозначный термин, который может использоваться в нескольких значениях:

- первое значение – обозначение определённого восприятия мира,
- второе значение – приём художественной литературы,
- третье значение – произведение.

Литература на всем пути своего развития обращалась к мифу как особому запасу готовых образных форм. Мифы и мифологические мотивы сыграли большую роль в создании литературных сюжетов, а многие мифологические темы, мифологические образы и мифологические персонажи очень часто используются и переосмысливаются в литературе почти на всем протяжении ее истории.

По мнению некоторых исследователей, литература и миф всегда сосуществуют и дополняют друг друга. Но в определенные эпохи эта связь проявляется особенно ярко. Влияние мифологического мировосприятия сказывается уже в период расцвета греческой трагедии: трагедии Эсхила, Софокла, Еврипида.

Литература средних веков испытывает влияние языческой мифологии. Например, «Божественная комедия» Данте представляет собой сплав христианских и нехристианских мифов.

В эпоху Возрождения возрастает влияние нехристианской мифологии: примерами художественных произведений этого периода, построенных на мифологической основе, могут служить «Сказание об Орфее» А. Полициано, «Триумф Вакха и Ариадны» Л. Медичи.

Связь с фольклорно-мифологическими истоками ощущается в творчестве Шекспира и Рабле. К ним обращались и представители литературы барокко (поэзия А. Грифиуса и др.). Английский поэт XVII века Дж.Мильтон, используя библейский материал, создает героико-драматические произведения, в которых звучат тираноборческие мотивы: «Потерянный рай», «Возвращенный рай».

Мифологический материал использовался литературными эпохи классицизма – в творчестве Корнеля и Расина, в эпоху Просвещения – «Магомет» и «Эдип» Вольтера, «Жалоба Цереры» Шиллера.

Активно обращаются к мифологии и представители романтизма европейской и русской литературы: Гелдерлин, Гофман, Д.Г.Байрон, Шелли, М.Ю.Лермонтов. Немецкие романтики видели в мифологии идеальное искусство, поэтому в своем творчестве ставили задачу создания совершенно новой, художественной мифологии, одновременно выступали за синтез «чувственности» античного язычества и «духовности» христианства.

Присутствие мифа характерно и для литературы эпохи реализма в XIX веке: Лев Толстой «Воскресение», Ф.М. Достоевский «Идиот». Миф, использованный писателями в произведениях XIX века, приобретает уже несколько новые черты и получает новое значение. Мышление автора накладывается на мышление мифопоэтическое, и появляется новый миф, несколько отличный от своего прототипа. Именно в «разнице» между первичным и вторичным («авторским мифом») кроется заложенный писателем смысл, подтекст, ради

выражения которого автор воспользовался именно формой мифа.

На рубеже XIX и XX веков также отмечается значительное повышение интереса к мифологии. И, прежде всего, к мифологии обращаются представители символизма: Вяч. Иванов, Ф. Сологуб, В. Брюсов, – а также представители различных модернистских течений этого периода. Широко применяется миф в современной зарубежной литературе – Дж. Апдайк, Г. Гарсия Маркес и др.

Обращение литературы к мифологии в процессе всего своего развития объясняется тем, что, во-первых, мифология осваивает действительность в формах образного повествования, что свойственно и художественной литературе; во-вторых, именно мифология исторически предвосхитила многие возможности литературы и оказала всестороннее влияние на её раннее развитие.

Обращение к мифу многих писателей связано с тем, что миф помогает человеку в любую историческую эпоху выйти из рамок своего личного, встать над условным и частным и принять абсолютные и универсальные ценности. Это в свою очередь определяет функцию мифа в художественном произведении. Эти функции заключаются в следующем:

- при помощи мифа автору удастся выразить какие-то дополнительные идеи своего произведения;
- в некоторых случаях миф используется как художественный прием;
- миф может выполнять роль наглядного, богатого обобщающими значениями примера;
- миф может быть средством обобщения литературного материала.

Мифологическое присутствие в литературе выражается в нескольких проявлениях. И, как отмечает А.Ю.Мережинская, эти проявления возможны:

- через использование архетипических образов и традиционных мифологических сюжетов;
- через следование некоторым структурным принципам мифа, например, принципу «бриколажа – взаимного отражения» (К. Леви-Строс), неразличению иллюзии и реальности, имитации циклического времени мифа, и некоторых особенностей повествования;
- через само мифологическое сознание как особенность культурной ментальности, актуализированной в современных условиях, находящей своё выражение в фольклоре, в частности, в устных легендах;
- изучаются и способы манипулирования сознанием, опирающиеся на базовые архетипы и мифологические модели [3:8].

Мифотворчество XIX -XX вв. характеризуется не только интересом к классическому мифу, но и созданием авторами своей оригинальной мифологической структуры. Но, как считает В. Руднев, в литературе этого периода «в качестве мифа, по его выражению, «подсвечивающего» сюжет, может выступать:

- собственно мифологический текст,
- исторические предания,
- бытовая мифология,
- историко-культурная реальность предшествующих лет,